

Változatlanul a kritikai társadalomelemzés híveként dolgozik Szelényi Iván

A szociológus, aki több mint húsz éve él külföldön – jelenleg az amerikai Yale Egyetem tanára –, mostanság a kelet-európai régió szegénységkutatásával foglalkozik. Mi vonzza vissza rendre a társadalomtudóst a kényszeredetten elhagyott hazájába? – erről beszélgettünk Szelényi Ivánnal

– Az egyik napilap önrel készített interjújából értesülhettünk, hogy szakértői csapatával az egész kelet-európai régiót átfogó szegénységkutatást végez. Nem ez az első, a valamikori szűkebb hazáját és annak környezetét érintő a kutatómunkája. Ön évtizedek óta külföldön él, korábban Ausztráliában, jelenleg az Egyesült Államokban, a Yale Egyetem tanára. Mi az, ami újra és újra visszavonza egykor volt hazájába, annak környezetébe, hogy itt végezzen kutatómunkát?

– Személyes oka is van ennek. 1989-ben elvetődtem a Borsod megyei Csenyete községbe, amelynek a népessége, legalábbis manapság, szinte teljes mértékben cigány. Kicsit visszaugorva az időben: a hetvenes évek legelején, Manchin Róberttel közösen végeztünk egy faluszociológiai kutatást. Végigjártunk kerekén száz falut az országban és tapasztalataink összeütköztek az akkor létező településfejlesztési programmal.

– Mi volt ennek a lényege?

– Az, hogy mert a kistelepülések népessége rendre és szinte megállíthatatlanul csökken, ezért a kis településektől el kell vonni a fejlesztésre szánt, amúgy sem túl sok pénzt, és meg kell kezdeni a településkonzentrációt, ugyancsak szegényes finanszírozással. A koncepció megálmodói és végrehajtói egy dolgot nem vettek észre, hogy tudniillik a legkisebb településeken sem volt kizárólagosan jellemző az elvándorlás – már a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején sem –, hanem jól érzékelhető bevándorlás is volt. A népességi mérleg ugyan tagadhatatlanul negatív volt, a módosabbak elmentek, ám a szegényebbek bementek a szóban forgó településekre. Javarészüket már akkor is cigány volt. Nekünk pedig az volt az alapkérdésünk, hogy a bevándorló szegények, adott esetben, vajon hova mennek, hova mehetnek? És gyorsan kiderült, hogy zsákutcába kerültek, gyakorlatilag nincs mozgási lehetőségük. Vagyis az egyetlen következtetésünk csak az lehetett, hogy a kistelepülések – minden ezzel kapcsolatos országos koncepció ellenére – nem szűnnek meg, hanem gyakorlatilag a szegények gettóivá válnak. S alig több mint másfél évtized múltán, 1989-ben, ama bizonyos Csenyétén ott volt e gettó hamisítatlan, élő és valamennyire működő mintapéldánya. Ott kezdtem először dolgozni annak érdekében, hogy megérthessem: valójában miként zajlott le e folyamat és még ennél is jobban érdekelt, hogy az ide szorult és a jelek szerint gy-

korlatilag végletesen bezárt népesség ugyan miként képes megélni? S még érdekesebb volt annak fölfedezése, hogy e kistelepülések afféle „fejét vesztett” társadalom alakult ki: a jobb módú, a dinamikusabb réteg már sehol nem volt; a helyben levő közigazgatás már nem működött, a településeken fontos szerepet játszó értelmiségi réteg önszántából vagy kényszerűségből elment és akik maradtak – magukra maradtak. És rendre szegényedtek. Nos, ez volt a személyes élmény, ami valójában a mostani és sokkal szélesebb körű kutatást involválta.

– De miért egy Amerikában honos, ott dolgozó, ott tanító szociológus vezéreltével?

– Részben a pénz miatt, ami ott, ehhez a kutatáshoz, inkább megszerezhető volt. Részben azért, mert nekem változatlanul itt van a terepismeretem.

– A kutatói visszavágyódás érzelmi motivációkra is visszavezethető?

– Semmiképpen sem. Ez ügyben nincsenek érzelmi megfontolásaim. Ezt tudom csinálni és a jelek szerint csakis itt, az egykor volt és manapság is hazámnak nevezett országban. Mindig is a társadalmi egyenlőtlenségek érdekelték, foglalkoztattak. Esetleg éveket járhalok, keresgélek, kutatok és a társadalmi hierarchia csúcsainak közelében, aztán jóval lejjebb ereszkedve – mint most is – e hierarchia alján megrekedtek sorsa foglalkoztat. És ez a munka, például Amerikában, nem igazán elvégezhető.

– Jól értem? Nemesak a közelmúlt társadalmi és gazdasági átalakulásának egyértelmű nyertesei, de főleg e folyamat veszteséi érdeklik? És ha igen, akkor valóban van mit kutatói módszerekkel feltérképezni, mert az elmúlt magyarországi évtized a drámai, a drasztikus társadalomváltozás időszaka volt, kegyetlenül nem kímélve az egyes családokat, embereket.

– Igen, tele vagyunk vesztesekkel, tele vagyunk koldusokkal, tele vagyunk a saját létükkel, életükkel reménytelenül bajlódó emberekkel, tele vagyunk mindezek miatt önsorsrontókkal, együtt kell léteznünk a jövőbeni életüket tökéletesen kilátástalannak látó társadalmi réteggel; és sajnos ez a réteg egyre jobban gyarapodik.

– A társadalomtudós, akinek, ugye, itt van megbízhatónak vélt terepismerte, mindezt szakmailag feldolgozhatja. De érzelmileg hogyan éli meg?

– Kicsit messzebből kezdem a választ: a mai értelmiség java része úgy

látja, úgy érzi, hogy a korábbi kritikai funkciója, az államszocializmus megszüntével, értelmét és terét veszítette. Már csak azért is, mert a kapitalista piacgazdaságnak egyszerűen nincs alternatívája. Következésképpen – vélik oly sokan az értelmiségiek közül – felelőtlenség vagy közönséges populizmus a piacgazdaság bármiféle kritikájával foglalkozni. Vannak ez ügyben éles viták, például Szalai Erzsébet, Kiss János meg Eörsi István között, s meg kell mondanom, magam Szalai álláspontján vagyok. Nem vagyok hajlandó e problémát morálisan, etikailag kezelni. Azt mondom, hogy változatlanul a kritikai társadalomelemzés híveként dolgozom, mert csakis ekként dolgozhatok. Önérdékből csinálom azt, amit, mert kutatóként, társadalomtudósként úgy vélem, hogy manapság a legérdekesebb, legizgalmasabb feladat a társadalom esettjeivel, a rendszerváltás nagy tömegű veszteséivel foglalkozni. Minden társadalmi berendezkedés vezet rétege, kormánya, kabinetje többnyire csakis azt magyarázgatja, hogy a vesztesékek miért kellett valóban veszíteniük?

– És miért kellett?

– Nem ez a lényeg. Sokkal inkább az, hogy valóban veszíteniük kellett-e? Nem lehetett volna helyzet, olyan társadalmi berendezkedés, hogy a vesztes réteg sokkal kisebb legyen? S ha már akkora, amekkora, vajon mi is okozta, pontosan, ezt a veszteséget? Ezek az igazán érdekes, s engem intellektuálisan izgató kérdések.

– Adható-e máris e hihetetlenül súlyos kérdésekre bármiféle, akár csak hipotetikus válasz?

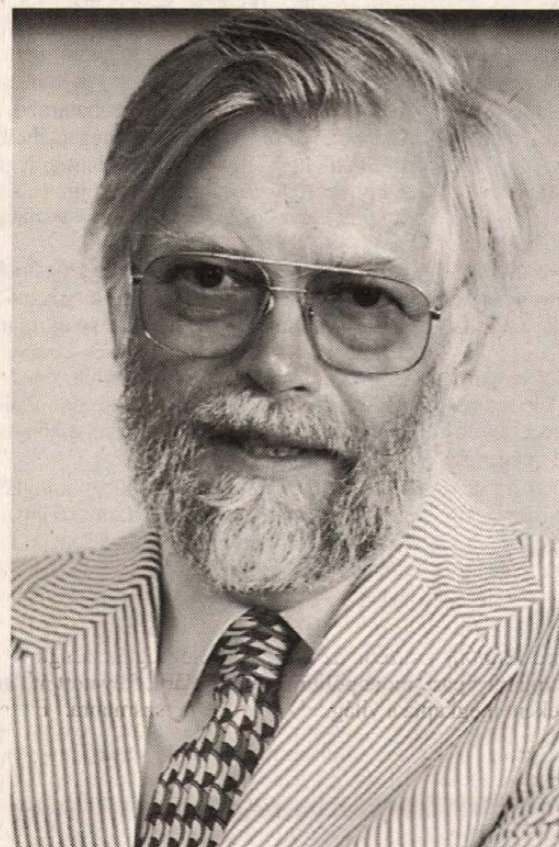
– Erre nagyon nehéz válaszolni.

– Még az ön nemzetközi tapasztalatainak birtokában is?

– Még akkor is. Megértem azokat, akik a kapitalista piacgazdaság működési mechanizmusát kívánják igazolni, mondván: vannak ennek, persze, nehe-

zen kivédhető hátrányai, de alternatívája aligha. Nincs ez ügyben semmi morális gondom, problémám. De a személyes álláspontom mégis az, hogy a társadalomkutatás nem politikai kérdés. Nem óhajtok a kapitalizmus megdöntése mellett ágálni, a piacgazdaságot sem óhajtom különösebben védeni; engem személy szerint a társadalomszerkezet mindenkorai működése érdekel, minden szimptomájával együtt. Ez érdekelt az államszocializmus időszakában is, s ugyanez érdekel manapság is. Másképpen fogalmazva: azokat a társadalmi méreteket lefojtott ideológiákat szeretném valami módon, és főleg kutatói módszerekkel, eszközökkel artikulálni, amelyeket az adott társadalom mindenkorai uralkodó nézetrendszere nem enged kifejeződni.

– És miért nem engedi a mindenkorai hatalom az eltérő nézeteket, gondolatokat kifejeződni?

Tisztességgel vagy tisztességtelenül, de bejárták az utat

– Mert minden társadalmi rendszer szükségképpen úgy működik, hogy a hatalmon levők olyan eszmerendszereket teremtenek, amelyek az általuk kreált hatalmi viszonyokat igazolják. Hegemon viszonyokat kell kialakítani, és a mindenkorai hatalmi rendszerek leggyorsabb törekvése, hogy ezeket valóban kialakítsák, mert csakis így kaphatnak legitimitációt. A társadalomtudomány számára pedig nincs érdekesebb, izgalmasabb feladat, mint a hegemon rendszerek működésének elemzése. Már csak azért is, hogy

megpróbálkozhassék olyan terek, olyan viszonyrendszerek kereteinek a megteremtésével, amelyekben megjelenhetnek azok a gondolatok, azok az – esetleg még tökéletesen nem kiérlelt – eszmerendszerek is, amelyeket az éppen uralkodó hatalmi rendszerek nem támogatnak vagy éppen kemény kézzel tiltanak, üldöznek.

– A hatalmat megszerzők egykor volt ideológiája, eszmerendszere, politikai és minden más jellegű gondolatvilága ugyan miért torzul el szinte a fölismerhetetlenségig, azután, hogy valóban hatalomra jutottak és úgy, ahogy berendezkedtek az általuk megteremtett hatalmi struktúrába?

– Először is: a rendszerváltással együtt járt a politikai elit részleges vagy majdnem teljes körű cseréje. A korábban ellenzékiek mondható értelmiség tagjai közül jó néhányan hatalomra jutottak, legalábbis a hatalmi mechanizmus közelébe, egyszersmind átmentek, szenvedve vagy könnyedén, az ilyenkor többnyire kikerülhetetlen ideológiaváltáson is. Intellektuálisan ez nagyon nehezen megjárható út; Kiss János nemrégiben éppen erről írt figyelemreméltó tanulmányt.

– Ez a váltás elsősorban egzisztenciális érdek?

– Nem hiszem. Abban biztos vagyok, hogy politikusként egyszerűen elkerülhetetlen. A nagy többségnek igenis be kellett járnia ezt a fordulókkal és nagy buktatókkal teli pályát. Van, akinek tisztességgel sikerült, s vannak, akiknek nagyon tisztességtelenül.

– Nem a megszerzett hatalom birtoklásának valamiféle részegítő hatásáról van szó?

– Alighanem valami ilyesmiről. És ezzel fura módon együtt jár a különlegesen vélt, ám itthon szinte természetes hatalmi arrogancia.

– Oka lehet e hatalmi arroganciának esetleg az is, hogy a politikai változásban az éppen uralmon levőknek gondolniuk kell a visszavonulás lehetőségére is? Vagyis: akár arrogáns módon, akár szépen és szelíden, de mindenképpen ki kell építeniük azt a hátszínre, ahol majd ideig-óráig, a következő választásokig meghúzhatják magukat?

– Ha a feltételezése valós lehet, akkor ez a fajta magatartás nagyon irracionális. Mert például: az MDF katasztrofálisnak minősíthető széthullásában a pártklientúra agresszív módon való kiépítése döntő szerepet játszott. Közrejátszott ugyanez az attitűd a szocialisták bukásában is. És ha a Fidesz kiügyeskedheti magát, hogy elveszíti a következő választásokat – ami ennyire dinamikus növekvő és produktív gazdaság mellett nem lesz akármilyen teljesítmény –, akkor az csakis annak lesz köszönhető, hogy túlságosan is mohón kívánja, követeli és próbálja megőrizni a politikai hatalmat.

Vértes Csaba